

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Hollanderhaat? Boekenzendingen naar Zuid-Afrika in de negentiende eeuw

Kuitert, L.

Publication date

2011

Document Version

Final published version

Published in

De Boekenwereld

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Kuitert, L. (2011). Hollanderhaat? Boekenzendingen naar Zuid-Afrika in de negentiende eeuw. *De Boekenwereld*, 28(2), 66-75.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Boerengezin. Uit G.L. Klepper, *De Zuid-Afrikaanse oorlog. Historisch gedenkboek*, Leiden, 1900

LISA KUITERT Hollanderhaat?

Boekenzendingen naar Zuid-Afrika in de negentiende eeuw

In 1895 kregen tachtig Hollands-Afrikaanse meisjes van hun school in de Oranje Vrijstaat, thans Zuid-Afrika, een dagje vrij. Wat riepen de meisjes toen spontaan in koor? Niet ‘dank u wel’ maar ‘thank you’, in het Engels dus. Zij die het hoorden waren geschokt. De Afrikaners van Hollandse afkomst werden meestal Boeren genoemd, ook al waren het evengoed ambtenaren of handelaars. Onder deze groep heerste een sterk groepsgevoel, aangewakkerd door verzet tegen een gezamenlijke vijand: de Engelse overheersing. Vandaar dat omstanders geschrokken noteerden dat de meisjes in hun spontaniteit nota bene het Engels hadden gebruikt. En zo kwam het onschuldige *thank you* zelfs duizenden kilometers noordwaarts terecht in het jaarverslag van de Nederlandsch Zuidafrikaansche Vereeniging (NZAV), de vereniging die de banden tussen Zuid-Afrika en Nederland wilde aanhalen.

Voor Nederlanders die zich betrokken voelden bij de ‘stamverwanten’ in Afrika, was het incident met de schoolmeisjes genoeg reden om stil te staan bij de (on)mogelijkheden van het in stand houden van de Nederlandse taal. Dat juist meisjes en vrouwen gemakkelijk overgingen op het Engels, paste in een patroon. Het Nederlands was minder statusvol en het Afrikaans werd destijds door menigeen als een soort patois beschouwd en dus met onbeschaafdheid geassocieerd. ‘Bepaaldelijk eischen de meeste jonge dames dat haar “sweetheart” zijn hof wete te maken in het zooveel deftiger klinkende Engels’, meldde datzelfde jaarverslag.¹

Tegen het einde van de negentiende eeuw was het zuidelijke puntje van Afrika een smeltkroes van talen. Naast de lokaal gesproken talen van de zwarte be-

volking, waren het Engels en het Nederlands de voertaal, terwijl het Afrikaans – dat uit het Nederlands is ontstaan – in opkomst was. In het verre Nederland waren de ruim drie miljoen inwoners in opwindning over de kans op uitbreiding van de Nederlandstalige gemeenschap met duizenden en op termijn misschien wel met honderdduizenden Nederlandssprekenden. Het was dan wel zaak de opmars van het En-

De goedkoopste Boekhandel in het land!

De Hollandsche *
* * * **Boekhandel.** *
* * * **KAAPSTAD — KERKSTRAAT 6.**

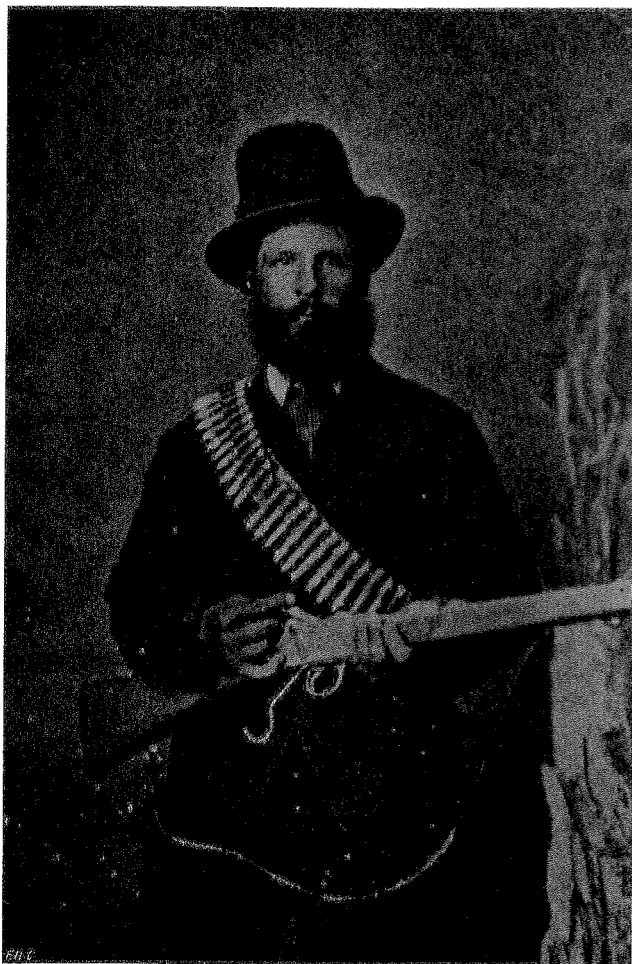
Bestel steeds Uwe Boeken,
Platen, Tijdschriften enz.
* bij ons, wij leveren ze
De U voor denzelfden
grootste prijs als ze in Hol-
keuze. Wij land kosten met
hebben du- bijvoeging
zenden en nog van
eens duizenden porto.
Boeken in voorraad *
voor jong en oud,
groot en klein. * *

De goedkoopste Boekhandel in het land!

vindt men bij ons alleen steeds in de grootste keuze voorhanden

Meneer of Wandelaar, Meneer of Wandelaar, Zondagsschoonkeuzes

Advertentie voor De Hollandsche Boekhandel van Jacques Dusseau in Kaapstad. Uit N.J. Hofmeyr, *De Afrikaner Boer en de Jameson-inval*, Kaapstad/Amsterdam, 1896

De Boeren waren strijdbaar en lieten zich dikwijls met een geweer afbeelden. Portret van Stephanus Roos. Uit N.J. Hofmeyr, *De Afrikaner Boer en de Jameson-inval*, Kaapstad/Amsterdam, 1896

gels en het Afrikaans te stuiten door het Hollands levend te houden. Een van de middelen die daartoe werd aangewend, was het verzenden van boeken. Maar zoals zal blijken, hebben de boekenzendingen een averechts effect gehad. In plaats van liefde leidden ze tot afkeer, om niet te zeggen tot haat.

Rond 1870 leefden in Zuid-Afrika verschillende bevolkingsgroepen waartussen de nodige spanning bestond. In de eerste plaats was er de oorspronkelijke zwarte bevolking, voorts de Engelsen, dan de Hollanders, daarna de in het land geboren Afrikaners die doorgaans onderling Afrikaans spraken en ten slotte waren er groepjes Portugezen, Belgen, Fransen en

Duitsers. Maar die waren slechts in kleine aantallen aanwezig.

De Nederlandse overheid hield zich afzijdig. De gebieden waar Nederlandse immigranten waren neergestreken, vielen niet onder Nederlands bestuur. Zuid-Afrika was immers sinds 1814 onder de Engelse vlag gekomen. Omdat Nederland in het verre Azië de heerschappij over de vruchtbare, Indonesische archipel op de Britten had heroverd, was het niet verstandig dat Nederland zich nu weer in Engelse aangelegenheden rondom de Kaap ging mengen. De Nederlandse immigranten waren aanvankelijk enkelingen, ook de handel was nauwelijks ontwikkeld. Reisverhalen over 'onbeschaafde' Bosjesmannen en gevaarlijke dieren gingen er bij het leespubliek wel in, maar lieten hun sporen na.² We moeten ons realiseren dat er in die tijd erg weinig informatie doorsijpde naar Europa. Waar men wel over hoorde, was de Grote Trek. Rond 1840 hadden de Nederlandstalige boeren in het verre Afrika zich aan de Britse overheersing onttrokken, waren naar het oosten en noorden gereisd en hadden daar de eigen 'republieken' Natal, Transvaal en Oranje Vrijstaat gesticht. In 1842 ging J.A. Smellenkamp in deze nieuwe republieken kwartier maken op verzoek van zakenman G.C. Ohrig. Hij werd in Natal door Hollandse Afrikaners met grote vreugde ontvangen. Hij had onder meer bijbels voor de emigranten meegevoerd. Bij de Hollandse Afrikaners heerste naar het scheen een gevoel van directe stamverwantschap met Smellenkamp en de zijnen, die van het moederland afkomstig waren. Zo bleek althans uit 'de zielsvreugde dezer Hollandsche Afrikanen, toen zij [...] de Nederlandsche Vlag, van het Nederlandsche schip de Brazilië, uit Nederland regtstreeks tot hen gezonden, in hunne baai van Natal zagen wapperen'.³

De emigranten waren ook blij met de meegevoerde boeken. Ze vroegen Smellenkamp zelfs om meer boeken, allemaal van stichtelijke aard.⁴ In 1848 ging er opnieuw een handelsdelegatie naar Afrika. Nu was ook H. Bührmann, een voormalige pakhuisknecht, aangemonsterd met een partij boeken die hij aan de emigranten wilde verkopen. Een toekomst als boekhandelaar zag hij uiteindelijk niet zitten; hij werd politicus.⁵ In 1853 kwam J.C. Juta aan, een boekhan-

Karikatuur naar aanleiding van de kroning van Edward VII tot nieuwe koning van Engeland in 1901, midden in de Tweede Boerenoorlog, uit *Kroningsidylle: (made in Holland)* met teekeningen van Chris Kras Kzn., gedichten van Kees van Ponten, Amsterdam, 1902. Collectie Zuid-Afrikaans Museum, Amsterdam

delaar uit Zaltbommel.⁶ Hij vestigde zich als boekhandelaar in Kaapstad. Over de Boeren werd in Nederland toen nog schamper gedaan:

Lezen doet de boer niet; hij heeft maar drie boeken: den bijbel, een gezangboek en een almanak. 'Alle andere boeken bevatten onzin', heeft de pastoor hem gezegd, 'en meer dan in die drie boeken staat heeft een christenmens niet noodig te weten; de duivel zit in alle geleerdheid'.⁷

Het beeld van de Boeren zou een aparte studie waard zijn. Nu eens werden ze 'wreed', dan weer 'lui', 'vroom' of 'deugdzaam' genoemd. Tussen 1855 en 1860 trokken nog eens 1400 à 1500 Nederlanders naar Zuid-Afrika, waaronder 600 weeskinderen voor wie men een arbeidzaam leven in deze streken in het verschiep zag. Dat aantal was natuurlijk niet zo heel hoog, maar het animo nam toe toen in 1875 de toenmalige president van Zuid-Afrika, T.F. Burgers, Nederland bezocht, het land waar hij ook gestudeerd had. Kort daarop werden de Boerenrepublieken in Transvaal ingelijfd door de Engelsen, maar na een felle strijd wisten ze zich in 1881 vrij te maken.

Dit bericht bereikte Nederland en de stemming sloeg om.⁸ Nu werd men uitermate enthousiast. Voor de Boeren, onder leiding van Paul Kruger, was hulp uit Nederland welkom. Onder meer doordat er diamant en goud in de regio was aangetroffen, voelden de Boerenrepublieken zich niet veilig. Het contact met het moederland gaf enige rugdekking. De kranten in Nederland brachten het nieuws over de Boeren, zodat hun imago langzaam aan in hun voordeel veranderde. Van het beeld van domme, luie en wrede boeren was weinig meer over.

Ze waren dapper en sterk, zij het ietwat onbesuisd. Een zekere beschaving konden ze nog wel gebruiken.⁹

In 1881 werd op de golven van het enthousiasme in Nederland de NZAV opgericht, voor wie de Hollandse Afrikaners nadrukkelijk 'stamgenoten' waren en voor wie de Boerenoverwinning 'voor ons volk de laatste kans tot het uitoefenen van invloed op de wereldgeschiedenis' was.¹⁰ Er is door G.J. Schutte en J.C. Lammers al het nodige aan onderzoek gedaan naar de NZAV. De vereniging heeft ook een uitgebreid archief nagelaten. Dat maakt het mogelijk in te zoomen op de boekenzendingen van de NZAV.¹¹

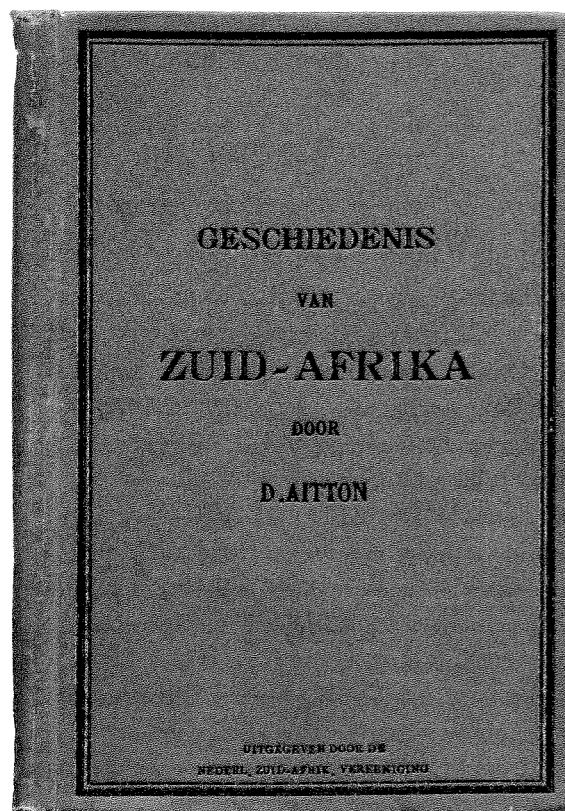
De eerste zending ging direct al in 1881 sloop. Het betrof 4 kisten met 1665 boeken en een paar globes. De boeken waren op basis van vrijwillig inleveren bij elkaar gesprokkeld, zodat de zending relatief goedkoop derwaarts kon. Het was nog het duurst om de boeken van een stevige band te voorzien en een verzekering af te sluiten. Het ging om schoolboeken die overigens niet noodzakelijkerwijs afgestemd waren op de behoeften van de Afrikaanse scholieren. Dat was voor de NZAV reden om al snel enkele auteurs de opdracht te geven speciaal voor deze doelgroep schoolboeken te schrijven: een rekenboek, een aard-

rijkskundeboek en een geschiedenisboek. Vooral de twee laatstgenoemde lagen uiteraard politiek gevoelig. Het geschiedenisboek was geschreven door D. Aitton, een leraar die in Nederland woonde en meer schoolboeken op zijn naam had staan.¹² Toen de eerste stukken binnenkwamen, schreef de NZAV:

Gelijk u blijken zal knoopt hij de Geschiedenis der Afrikaners ten nauwste vast aan die hunner Europeesche voorvaders, omdat hij – onzes inziens terecht – meent dat de Afrikaansche kinderen alleen daar door een juist inzicht van hunne positie en betekenis in de wereld kunnen krijgen.

Toen de eerste kisten boeken waren aangekomen, stuurde de staatsintendant van het onderwijs in Zuid-Afrika, S.J. du Toit, een ontvangstbevestiging

Omslag van het schoolboek van D. Aitton, *Geschiedenis van Zuid-Afrika, met een inleiding over de algemeene geschiedenis voor de scholen in de Zuid-Afrikaansche republieken*, Amsterdam, 1897

aan de NZAV. Daarin zette hij uiteen waar zijn land volgens hem behoefte aan had: een spoorlijn, een handelsbank en een consul-generaal. Over Hollandse boeken werd niet gesproken. Dat is ook niet zo vreemd, want Du Toit was een voorstander van een onafhankelijk Zuid-Afrika, zonder directe inmening van in elk geval de Engelsen. Een soort 'Hollandse kolonie' wilde Du Toit ook beslist niet zijn. Hij was voorvechter van het Afrikaans als officiële voertaal. Alleen was er nog niet veel lectuur in het Afrikaans beschikbaar. De NZAV had daar geen boodschap aan en dus ging de vereniging door met Hollandse boeken sturen. De Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde verzamelde ook boeken – binnengekregen via particulieren – die in stevige kisten werden gepakt. Uit correspondentie is op te maken dat de particulieren doelbewust titels zochten waarvan ze dachten dat die de Afrikaners behulpzaam konden zijn, bijvoorbeeld overdrukjes uit het tijdschrift *De Gids*.¹³ In het jaarverslag van de Maatschappij uit 1883 kwam over de collectie te staan:

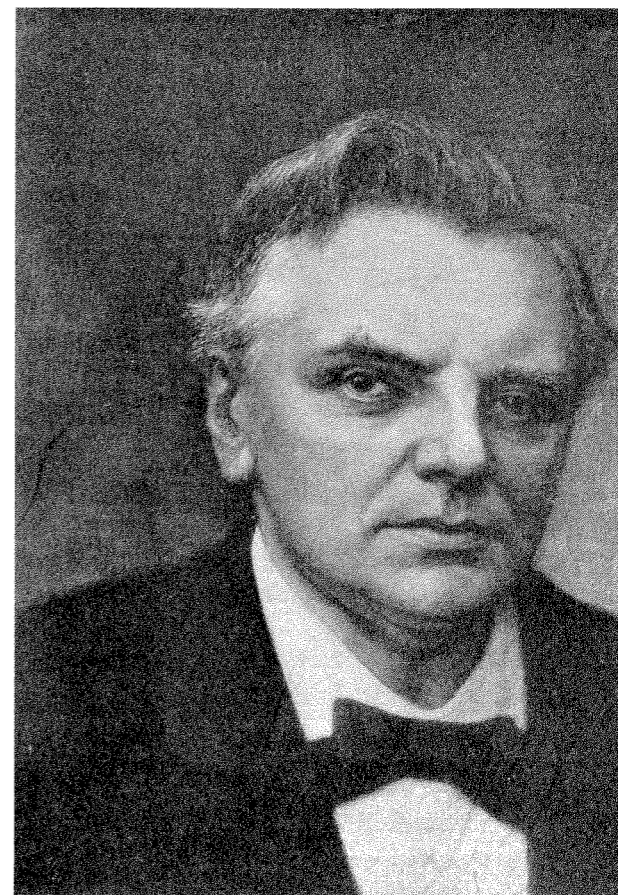
Zij bevat bijna alle beroemde dichters uit de 17^e, 18^e en 19^e eeuw, voorts goede werken over algemeene en vaderlandsche geschiedenis, o.a. Wagenaar, verder populair-wetenschappelijke werken over natuur-, schei- en plantenkunde, daaronder een volledig *Album der Natuur* van Harting. Al deze boeken, ongeveer 2000 deelen, zijn netjes ingebonden, hetgeen een vereischte was, daar men in de Transvaal slechts ingebonden boeken gebruikt, en boekbinders er niet te vinden zijn. [...] Er is hier een nationaal belang in het spel, want het geldt niet alleen den staatkundigen strijd met Engeland, maar ook dien tusschen het Boerenhollandsch en het klassieke Nederlandsch. Dit laatste moet bekend blijven, opdat de boerentaal er zich uit voede, en niet verbastere.¹⁴

Historicus Robert Fruin was de organisator van deze boekenzending, samen met de taalkundigen H. Kern en M. de Vries.¹⁵ De verzameling zou later de basis worden van de Staats-Bibliotheek in Pretoria.¹⁶ Ook

werd in Nederland campagne gevoerd om meer leraren naar Zuid-Afrika uit te zenden en om het voor Afrikaners mogelijk te maken in Nederland te studeren. Emigratie naar Afrika werd toegejuicht: 'Zuid-Afrika is het eenige land, waar de Hollandsche landverhuizer de kans heeft op den duur getrouw te blijven aan zijne taal en zijn volksaard.'¹⁷ Waar de Nederlanders de mond vol hadden van 'stamverwantschap' zie je overigens wel dat omgekeerd hooguit gesproken werd van 'broederlijke' gevoelens. Du Toit stond in zijn behoefte om een eigen Afrikaanse identiteit te creëren niet alleen.

In de daaropvolgende jaren werden er door de NZAV vooral boeken gestuurd voor schoolbibliotheken. Jaarlijks trok de NZAV ongeveer f200 uit voor de boekenzendingen. C.B. Spruyt was de coördinator van deze zendingen. Hij deed dat niet lukraak, maar op verzoek. De constructie zal zo geweest zijn dat de naar Afrika gestuurde onderwijzers optraden als ontvangers van de gestuurde boeken. Alleen al de NZAV stuurde eind negentiende eeuw een kleine tweehonderd onderwijzers naar Afrika, een derde van het totaal aan onderwijzers. Onderzoek naar de egodocumenten van deze groep wijst uit dat de onderwijzers merkten dat ze met een te rooskleurig beeld waren vertrokken.¹⁸ De Boeren waren lui, stelden ze vast, en weinig coöperatief. Met de zwarte bevolking hadden ze helemaal geen contact. In werkelijkheid zat de Zuid-Afrikaanse bevolking überhaupt niet te wachten op de Hollands georiënteerde onderwijzers. De ontwikkeling van de Afrikaanse identiteit was in opkomst. Voor de onderwijzers was duidelijk dat ze maar beter zo snel mogelijk konden integreren, wat dan ook gebeurde.

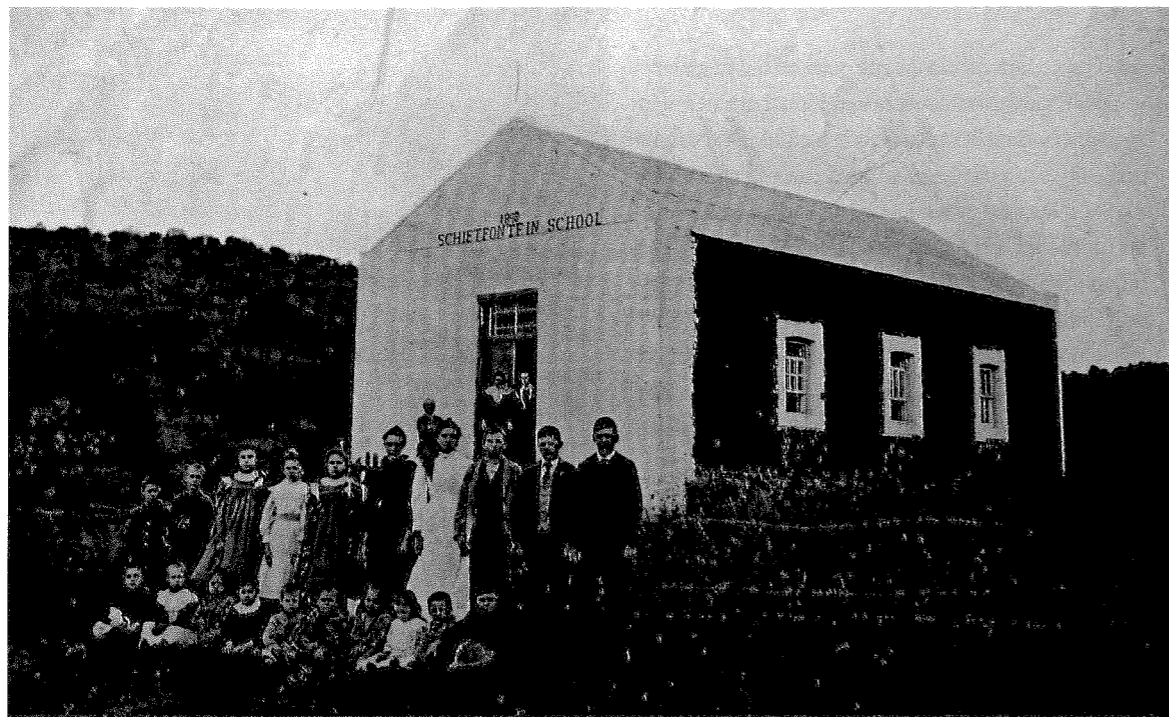
Het aantal verzoeken om Nederlandse boeken nam af. In het jaarverslag van de NZAV van 1891 werd als verklaring gegeven dat de 'welvaart' ter plaatse het onnodig maakte om nog langer boeken te doneren. Was dat de reden? In datzelfde jaarverslag werd immers opgemerkt dat het moeilijk was ter plaatse aan Hollandse boeken te komen omdat er nog te weinig Hollands georiënteerde boekwinkels waren. Ook de keuze voor de juiste titels leek de mensen van de

C.B. Spruyt, zoals afgebeeld in J. de Louter, *Gedenkboek Nederland Zuid-Afrika 1881-1931*, Amsterdam, 1931. Collectie Zuid-Afrikahuis, Amsterdam

NZAV geen sinecure. De lectuur voor de Afrikaners moest een zuivere taal bezitten, niet teveel 'bastaardwoorden' en niet teveel neologismen. Zo was een aantal opgestuurde toneelstukjes op de plank blijven liggen, omdat de tekst onbegrijpelijk was.¹⁹ De inhoud moest zedelijk en deugdzaam zijn. Stichtelijk werk en gecanoniseerde auteurs uit het begin van de negentiende eeuw, zoals Beets en Helmers, waren dus zeker geschikt. Maar de nieuwere literatuur werd als 'decadent' weggezet.

Om de scholen te helpen bij het maken van de juiste keuze, stelde de NZAV de *Catalogus van Boekwerken, geschikt voor Zuid-Afrikaansche School en Dorpsbibliotheken* samen. De bibliotheken konden daaruit met 50% korting bestellen, de NZAV paste het resterende bedrag bij. De *Catalogus* verscheen twee keer, in 1891 en 1893, en werd uitgegeven door J.H. de Bussy, die zo-

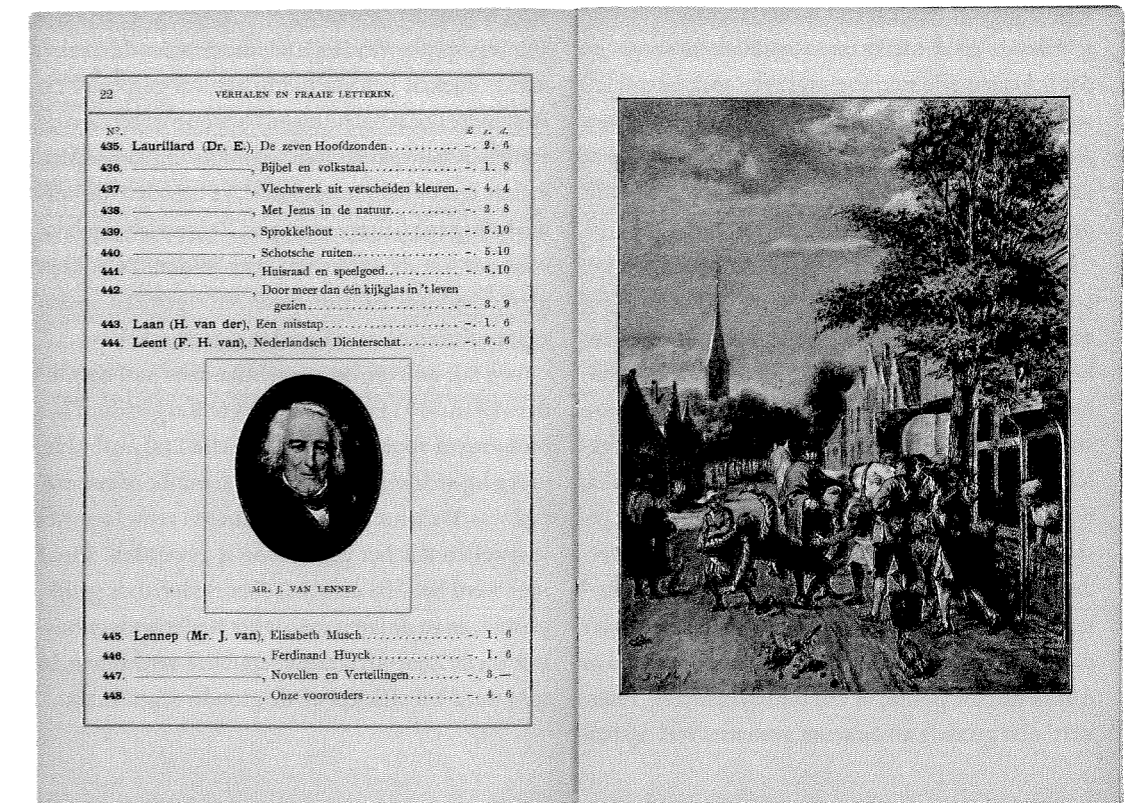
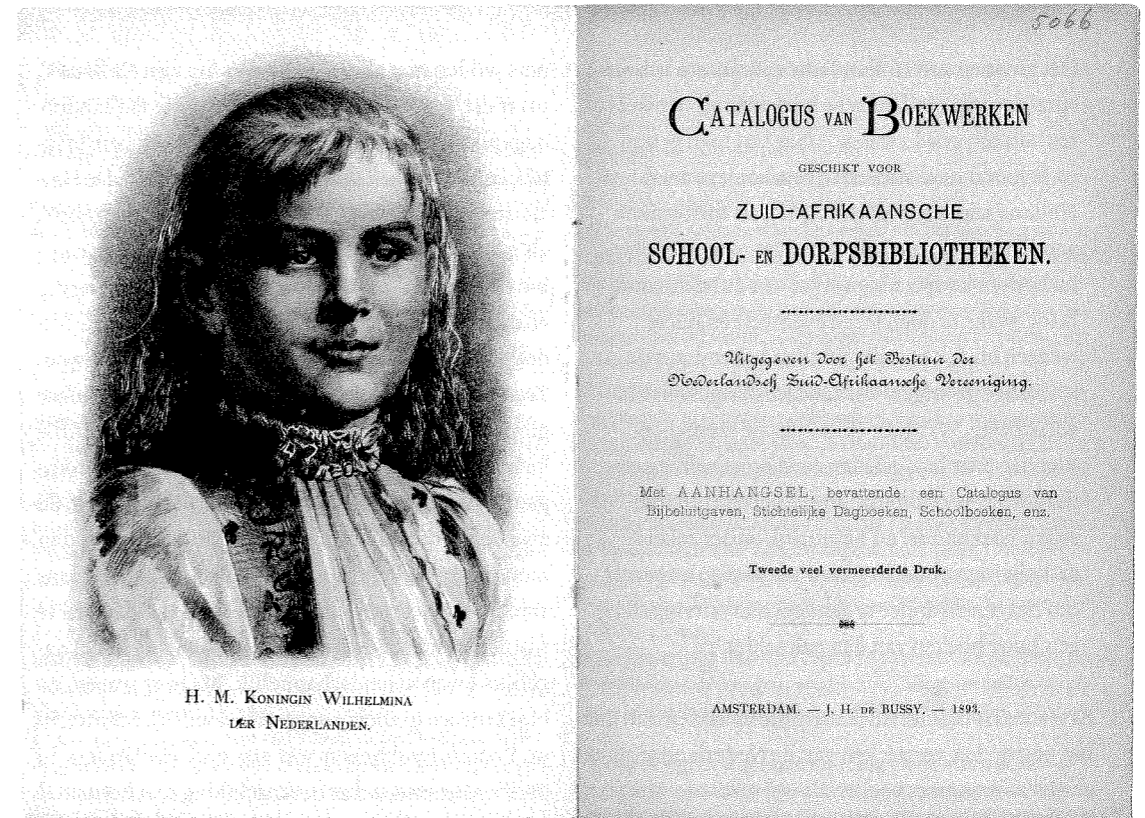

Schoolklas in 1898, Schietfonteinskool, distrikt Pretoria. Collectie Zuid-Afrikahuis, Amsterdam

wel in Nederland als in Zuid-Afrika een uitgeverij had. De boeken stonden ingedeeld op categorieën, zoals 'Geschiedenis, Land- en Volkenkunde', 'Verhalen en Fraaije Letteren', 'Lectuur voor jongelieden', 'Gedichten', 'Stichtelijk werk', enzovoort. De 128 pagina's tellende catalogus geeft een aardig beeld van wat men voor de Boeren geschikt achtte. Zoals verwacht, ontbreekt elk spoor van de in 1880 doorgebroken nieuwe en vrijgevochten literaire groep de Tachtigers. Ook de antikoloniale auteur Multatuli ontbreekt, evenals de Franse romans van Dumas, Eugène Sue, Balzac en Flaubert. Niets van dat al. Het is een uiterst brave selectie van degelijke kost, van 'domineespoëzie'. Hooguit kan men zich erover verbazen dat er zoveel vertaalde titels tussen zitten. Kennelijk woog de taal waarin het eindproduct werd aangeboden zwaarder dan de herkomst. Opmerkelijk is ook het antislavernijboek van Harriet Beecher Stowe, *De negerhut van Oom Tom*, dat bij 'Lectuur voor jongelieden' is opgenomen.

In Nederlandse kranten verscheen een oproep om boekhandelaren naar het zuidelijk halfrond te lokken. De oproep kwam van de 'boekenzendingen-

man' Spruyt, die in *Het Nieuws van den Dag* de urgentie van een Hollandse boekwinkel in Zuid-Afrika benadrukte. Want 'terwijl aanlokkelijke goedkope Engelsche boeken overal aangetroffen worden, is dat niet het geval met Hollandsche boeken'.²⁰ De hoop was gevestigd op de uit Zaltbommel geëmigreerde boekhandelaar Juta, die immers al sinds 1853 actief was. Maar de firma reageerde niet eens meer op brieven van de Vereeniging. J.C. Juta was in 1886 overleden en de firma was al te zeer geïntegreerd, lees: verengelst. Men vestigde dus de hoop op een nieuwe 'bekwaam, ijverig, en niet cosmopolitisch gezinden Hollandschen boekverkooper' en probeerde daartoe enkele handelaren te interesseren. In 1896 waren er inderdaad vier grotere Hollandse boekverkopers actief in Zuid-Afrika, namelijk de firma's Dusseau, De Bussy, Wormser en Nierstrasz. Maar ook aan die plotselinge hausse kleefde een nadeel. De Hollandse handelsgeest zou veel te veel op zoek zijn geweest naar lucratieve handel, zo stelde een hoofdredactioneel commentaar in *Het Nieuws van den Dag*. Van idealen was amper sprake:

De *Catalogus van Boekwerken, geschikt voor Zuid-Afrikaansche School en Dorpsbibliotheken* (1893) opende met een afbeelding van koningin Wilhelmina. Ook binnenin was de lijst aantrekkelijk gemaakt met oud-Hollandse illustraties

Het steunen van Hollandsche couranten, het verspreiden van Hollandsche boeken is als het wetten van een goed zwaard. Maar laat men er dan toch vooral naar streven te voorkomen, dat de Hollandsche kooplui het Taalfonds misbruiken voor hunne eigene belangen. Dat men niet allerlei boeken koope, ten profijte van de boekhandelaars, welke te doen lezen evenwel een ijdele wensch blijft. Ons zijn gevallen bekend van de nadeelige gevolgen van zoodanig ongebreideld winstbejag. Wanneer Hollandsche menschen hier een paar jaar geleden eene proefneming ondernamen voor de vestiging van een Hollandschen boekhandel en natuurlijk onder zekere aanwijzing volmacht gaven aan eenige uitgevers om het een en ander te zenden, dan ontvingen zij een hoop boeken van den pakzolder.²¹

Er waren Hollandse Afrikaners die meenden dat, met het oog op het versterken van de Nederlandse stam, er niet zozeer meer boeken als wel meer mensen naar Zuid-Afrika toe moesten. Uiteindelijk zouden er in 1899 ongeveer zesduizend Nederlanders in de verschillende Zuid-Afrikaanse republieken wonen en dat is gezien alle steunbetuigingen toch opvallend weinig.²² De taal zou niet overeind kunnen blijven als er niet genoeg Hollandssprekenden zouden zijn. En of die zesduizend Hollanders wel Hollands wilden blijven, is maar de vraag.

De boekverkoper moest 'niet cosmopolitisch gezind' zijn. Het staat er wat terloops, maar het moet achteraf een van de verklaringen zijn geweest voor het mislukken van het Hollandse cultureel imperialisme. Het was alsof de Hollanders hun Afrikaanse stamgenoten achter een hek wilden plaatsen, afgeschermd van de wereld en de rest van Zuid-Afrika, waar Engels, Afrikaans en andere talen werden gesproken. Die buitenwereld moest weggehouden worden. Men sprak van het 'geestelijk zwaard [...] waarmede het Angelsaksisch ras de jeugdige Afrikaander nationaliteit bedreigt'.²³ Voor de stamverwanten in Afrika was die positie in een Nederlandstalig 'reservaat' niet gunstig en ook niet gewenst. Veel Afrika-

ners wilden niet alleen maar alles 'op zijn Hollands', maar dit werd niet door de enthousiaste Hollanders opgepikt. Die wilden van Zuid-Afrika een conservatief, behoudend en burgerlijk staatsje maken. De Hollanders waren naar Afrika afgereisd als zedenprekers, als geldzoekers, en soms (heel Hollands) als een combinatie van beide. Doordat de Hollandse inmenging zo nadrukkelijk tot doel had de Afrikaners aan de Nederlanders te verbinden, ontstond wantrouwen. Transvaal moest één groot Holland worden, maar ging dat niet ten koste van de eenheid onder alle Afrikaners?²⁴ Voor de mensen die er woonden, was de omgang tussen de verschillende bevolkingsgroepen, de zwarten uitgezonderd, waarschijnlijk soepeler dan men zich in Holland kon voorstellen.²⁵ Het Afrikaans stond al op het punt een algemeen aanvaarde taal te worden en met de Engelsen was de omgang in het dagelijks leven vriendschappelijk. Maar er waren, zo blijkt uit een grafiekje opgesteld door G.J. Schutte, in de Boerenrepublieken wel erg veel Hollanders in overheidsdienst, zeker in vergelijking met het aantal Afrikaners in overheidsdienst.²⁶ Die scheve verhouding voedde de argwaan.

Er was sprake van Hollanderhaat onder de Afrikaners.²⁷ Boeken hebben hierin een rol gespeeld. De Hollandse boekenzendingen hadden niet tot doel de verdere zelfontplooiing en ontwikkeling van de Afrikaners te steunen. Integendeel, ze dienden die ontwikkeling een halt toe te roepen. Ze stonden symbool voor dat wat de Afrikaners niet wilden. Ze wilden geen opgelegde cultuur, maar een eigen taal en een eigen cultuur, en daar hoorden eigen boeken bij.

Toen S.J. du Toit, de 'superintendant' van het Onderwijs in de Transvaal, in 1893 te Burgersdorp het Monument voor de Nederlandsche Taal onthulde, vroeg hij zich snedig af of het een tombe of een erezuil was. We kunnen nu meer dan een eeuw later wel vaststellen dat het een tombe is geworden. Vanaf 1925 werd het Afrikaans met het Nederlands gelijkgesteld, en na de jaren 1960 is het Nederlands geruisloos uit de Zuid-Afrikaanse republiek verdwenen. In 1983 werd het officieel uit de grondwet geschrapt.

Noten

1 *Jaarverslag NZAV*, resp. 1885-1886, p. 33 e.v. en 1889-1890, p. 24. De verslagen liggen in de bibliotheek van het Zuid-Afrikahuis, zo ook het (niet volledige) archief van de NZAV. Ik ben de medewerkers van deze bibliotheek en die van de Bibliotheek van het Boekenpak (UBA) zeer erkentelijk voor hun hulp. Dit artikel is een bewerking van een lezing gehouden op het congres van SHARP (2011) te Washington.

2 Bijvoorbeeld het bloedstollende 'Verblijf eener Engelsche dame onder de Kaffers tijdens de laatste oorlogen', *Vaderlandsche Letteroefeningen* 1858-II, p. 122-140.

3 J. Stuart, *De Hollandsche Afrikanen*, Amsterdam 1854, p. 163. Smellenkamp zou daarop de verleiding niet hebben kunnen weerstaan zich iets belangrijker te maken dan hij werkelijk was. Hij deed zich voor als afgezant van de Nederlandse regering en niet als de zakenman die hij in werkelijkheid was.

4 De volgende 'bestelling' omvatte: 'Een groote Kerk-bijbel met onze gewone oude kerkformulieren, en gebeden zoo als in onze Hollandsche kerken gebruikelijk. Psalmen, gezangen, en het nieuwe Testament. Oude en nieuwe Testamenten. Eenige predikatie-boeken, waaronder die van Kist, Bijbel-historie van van der Palm; van Lier. Schoolboeken voor eerstbeginnenden, en meergevorderden. Schrijfbehoeften, leijen, grifjes, enz.' Stuart, *op.cit.* (noot 3), p. 173.

5 Stuart, *op.cit.* (noot 3), p. 193.

6 Over hem: L. Kuitert, 'Les Hollandais et les livres pour l'Afrique du Sud au XIXe siècle', in: Claude Hauser e.a. (red.), *La diplomatie par le livre. Réseaux et circulation internationale de l'imprimé de 1880 à nos jours*. Parijs 2011, p. 33-47.

7 E. Kretschmar, *Tafereelen uit Zuid-Afrika*, 's-Gravenhage 1854, p. 14.

8 Voor een uiteenzetting van de Nederlandse gevoelens ten aanzien van de Zuid-Afrikaanse, zie M. Bossenbroek, *Holland op zijn breedst. Indië en Zuid-Afrika in de Nederlandse cultuur omstreeks 1900*, Amsterdam 1996.

9 N.C.F. van Sas, 'Fin de siècle als nieuw begin. Nationalisme in Nederland rond 1900' in: idem (red.), *De metamorfose van Nederland*, Amsterdam 2004, p. 577-591.

10 C.B. Spruyt, geciteerd naar G.J. Schutte. *De Hollanders in Krugers Republiek 1884-1899*, Pretoria, 1968 (Mededelingen van die Universiteit van Suid-Afrika, C 63).

11 Scriptie van J.C. Lammers, *Kent gij dat volk vol heldenmoed: Nederlandse onderwijzers en boeken in de Zuid-Afrikaanse Republiek en hun invloed op het Afrikaner-Nationalisme 1880-1900*, Vrije Universiteit Amsterdam 1985. Ook G.J. Schutte, *op.cit.* (noot 10).

12 Eerst zou het door T.M. Looman, ook een Nederlander, wor-

den geschreven. Citaat uit brief Spruyt, 28-9-1887, archief NZAV, map VI, p. 36.

13 H.J. Smit en W.J. Wieringa (red.), *Correspondentie van Robert Fruin 1845-1899*, Groningen 1957, 1957.

14 *Handelingen der Algemeene Vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, Leiden 1883, p. 94.

15 Historicus R. Fruin was zich bewust van het streven naar een eigen Afrikaanse identiteit: 'Om die reden zullen wij wel doen met geen partij te trekken in den strijd om den voorrang, die tegenwoordig tusschen de Hollandsche taal en den Afrikaanschen tongval gevoerd wordt.' *Handelingen der Algemeene Vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, p. 29

16 De anti-Engelse Du Toit zou bij de inontvangstneming hebben gezegd: 'Er is nog een ander vijand, die ons volksbestaan bedreigt, dan de "roode baadjes", namelijk het vooroordeel, dat er in het Nederlandsch geen lezenswaardige werken geschreven zijn, tengevolge waarvan bijna alle Transvaalsche jongelingen en jonge dochters uitsluitend Engelsch lezen en schrijven.' (Roode baadjes staat voor de rode Engelse uniformen.) *Handelingen der Algemeene Vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, p. 32. Hij werd opgevolgd door Mansvelt, die meer pro-Nederlands was.

17 *Jaarverslag NZAV 1884-1885*. Toen bij de Tweede Boerenoorlog de Boeren werden verslagen, werden alle Hollandse onderwijzers prompt vervangen door Engelse. Zie Lammers, *op.cit.* (noot 11), p. 127.

18 Scriptie van H. Wagenaar, *Nederlandse onderwijzers in Zuid-Afrika. Een analyse van brieven en postkaarten van Nederlandse onderwijzers ten tijde van de Anglo-Boerenoorlog*, Erasmus Universiteit Rotterdam 2008.

19 Bijvoorbeeld het woord 'metallieken'. *Jaarverslag NZAV 1891-1892*. Er waren twee Hollandse rederijverenigingen in Pretoria.

20 *Het Nieuws van den Dag*, 3 oktober 1892.

21 *Het Nieuws van den Dag*, 5 maart 1896. Ook: Van Winter, *Nederlanders op nieuwe markten, in Verkenning en Onderzoek*, Groningen 1965, p. 177 e.v.

22 Het merendeel was spoorwegwerker.

23 *Jaarverslag NZAV 1893-1894*, p. 18. Ook Kruger voerde een soort 'isolatiepolitiek'.

24 G.J. Schutte, *op.cit.* (noot 10), p. 28.

25 Dat blijkt ook uit het lezenswaardige reisverslag van H.F. Jonkman, *Mededeelingen over Zuid-Afrika*, Amsterdam 1883.

26 G.J. Schutte, *op.cit.* (noot 10), p. 49.

27 *Idem*, p. 72 e.v.